

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 801.81:[930.253+069.5](477)

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/2.1>

Гела О.М.

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

УСНОІСТОРИЧНІ КОЛЕКЦІЇ В АРХІВАХ І МУЗЕЯХ УКРАЇНИ

Стаття дає можливість ознайомитися зі складом усноісторичних колекцій та особливостями їх зберігання в архівах і музеях України, тематикою інтерв'ю, що їх становлять. З'ясовано, що лише невелика кількість музеїв та архівів України має усноісторичні колекції. Причиною відсутності відповідних фондів є несформований механізм передачі усних джерел архівам, що пояснюється правовими й історичними передумовами, які склалися в державі.

Стаття висвітлює проблеми, що виникають у результаті передачі архівам відповідних колекцій, і можливі шляхи вирішення цих питань. Серед таких проблем: недосконала система каталогізації, проблема збереження усноісторичних джерел у непристосованих до цього архівах, відсутність механізму поповнення архівів матеріалами інтерв'ю тощо. Можливими шляхами вирішення проблеми поповнення архівів і музеїв України матеріалами усної історії можуть стати корегування закону про авторське право, збільшення державного фінансування, актуалізація усної історії серед суспільного загалу, залучення архівами та музеями до своїх проєктів дослідників, студентів (у межах виконання практики), ознайомлення й екстраполяція досвіду інших країн тощо.

*Тематики інтерв'ю, що містяться в архівах і музеях України, зазвичай охоплюють табу-йовані в Радянському Союзі проблеми: геноцид, Голодомор, різні аспекти національного питання, болісний досвід громадян, отриманий у роки Другої світової війни тощо. У статті подається порівняння положення з архівуванням усних джерел в Україні з країнами Західної Європи та Північної Америки. Зазначено, що наявна проблема відсутності практик передачі усноісторичних матеріалів архівам і музеям пов'язана з відносно нещодавною інституалізацією *oral history* в Україні. Однак активний розвиток і жвавий інтерес дослідників до усної історії дає надію на вирішення проблем, пов'язаних з архівацією матеріалів інтерв'ю.*

Ключові слова: усноісторичні колекції, фонодокумент, інтерв'ю, архівування, фонд.

Постановка проблеми. Під поняттям «усна історія» розуміють процес запису та дослідження спогадів очевидців подій, результатом чого стає «створення» історичного джерела, яке потребує збереження для подальшого його вивчення науковцями. Сьогодні в Україні можна зустріти чимало проєктів у галузі усної історії, однак відкритим залишається питання доступу до інтерв'ю, які частіше за все функціонують лише в межах наукового проєкту або зберігаються в особистій колекції інтерв'юера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми наявності та зберігання усноісторичних колекцій в архівах і музеях України зверталися М. Боровик, Т. Пастушенко, М. Старовойтов, В. Рудзевич, О. Стукалова й інші.

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні складу усноісторичних колекцій в архівах і музеях України і тем інтерв'ю, що їх становлять.

Виклад основного матеріалу дослідження. На жаль, в Україні не набула поширення практика передачі усноісторичних колекцій до архівних установ і музеїв. Це пов'язано з відносною нещодавною появою усної історії в пострадянських країнах: так, якщо в країнах Західної Європи та Північної Америки вона почала інституціоналізуватися з 1950-х років, то в Україні, Росії, Білорусії – лише після розпаду СРСР [4, с. 173]. Тому можна стверджувати, що зараз процес архівування джерел перебуває у фазі свого активного розвитку (зазначимо, що ситуація з передачею інтерв'ю

та створенням окремих фондів у Росії, порівняно з Україною, видається дещо кращою).

Усноісторичні джерела в основному стосуються тих питань, про які було заборонено говорити та досліджувати в Радянському Союзі: геноцид, національне питання тощо [7, с. 20]: досвід громадян під час Другої світової війни, примусова міграція, Голодомор, історія Церкви, жіночі студії, дослідження української діаспори й субкультур, колективізація, репресії, історія повсякденності тощо.

Для визначення наявності тих чи інших усноісторичних колекцій в архівах і музеях використано путівники та сайти відповідних установ, проглянуто більше ніж 50 путівників [2] та сайтів архівів і музеїв. У результаті можна говорити про те, що наявність, збереження й доступ до усноісторичних матеріалів потребує особливої уваги: в архівних установах колекції інтерв'ю майже відсутні. Лише в архівах Луганської [9], Херсонської [10] областей і ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань) [6] наявні окремі колекції «усної історії» на тему Другої світової війни та сформовані у фонди. Наповненість цих фондів записами інтерв'ю досить невелика, адже основну масу джерел становлять спогади у вигляді щоденників, автобіографій тощо. В окремих випадках, наприклад, у ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного [5, с. 9] (Центральний державний кінофотофоноархів України), Національній бібліотеці імені В.І. Вернадського, Державних архівах Харківської, Чернігівської, Сумської, Львівської та Хмельницької областях, архіві м. Києва, містяться поодинокі аудіозаписи, міні-інтерв'ю, але назвати їх колекцією неможливо через відсутність потрібної кількості, аби можна було виокремити фонд усноісторичних джерел.

Варто зауважити, що існує проблема пошуку навіть таких поодиноких аудіозаписів, адже в практиці архівних установ України й досі функціонує термін «фонодокументи». Ця дефініція є доволі широкою й характеризує всі типи аудіоматеріалів – від записів виступів державних, культурних діячів до радіопередач і стенограм спогадів автобіографічного характеру відомих особистостей у наративній формі. Державні архіви Полтавської, Кіровоградської, Черкаської, Вінницької, Донецької, Тернопільської, Рівненської, Закарпатської, Одеської, Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської областей узагалі не містять таких фондів чи виставкових колекцій.

Ситуація з музеями складається трохи краще. Перед ними з'являються нові виклики: потрібно вдосконалювати маркетингові кампанії, зокрема,

із залученням тих же мікроісторичних підходів. Усноісторичні джерела мають широкий потенціал, зокрема емотивність і наочність, що апріорі модернізує, розширює поняття «музейний простір» за рахунок інтерв'ю з очевидцями подій. Усе більше актуалізується та набуває поширення включення до експозицій елементів інтерв'ю. Прикладами можуть слугувати Національний музей історії Великої Вітчизняної війни й Меморіальний музей «Територія терору» у Львові, де використовуються усноісторичні свідчення з проекту під назвою «Жива історія» [13, с. 57]. Проте майже всі державні музеї не мають відповідних фондів. Серед тих, у яких є колекції інтерв'ю, можна назвати Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Також відповідні усноісторичні матеріали містяться й в університетських музеях, наприклад, у Музеї історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, де зберігається колекція аудіо- та відеозаписів інтерв'ю з випускниками й співробітниками університету. Однак Національний музей історії України у Києві, Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського, Харківський історичний музей, краєзнавчі музеї Сумської, Полтавської, Вінницької областей, Житомирський обласний історико-краєзнавчий музей та інші не мають фондів з усною історією.

Варто сказати про те, що основні усноісторичні проекти в Україні здійснюються в різноманітних інституціях, а матеріали з інтерв'ю містяться в їхніх архівах. Це Інститут історії України НАНУ, Інститут народознавства НАНУ, Український центр вивчення історії Голокосту, Український інститут національної пам'яті. Завдяки ініціативі Українського інституту національної пам'яті запроваджено проекти зі збирання спогадів учасників Майдану й АТО. У межах першого проекту «Майдан: усна історія» на кінець 2018 р. зібрано понад 1200 інтерв'ю. У рамках проекту «АТО: усна історія» записано 55 спогадів учасників війни. Проте доступною є лише частина матеріалів, що опублікована в збірках спогадів, адже нині Інститут продовжує працювати над створенням архіву усної історії.

Нині в Україні дослідження в галузі oral history зосередилися в межах академічної історії – у вищих навчальних закладах [12]: Інституті усної історії Запорізького університету, Інституті історії церкви при УКУ, Центрі усної історії при КНУ ім. Т. Шевченка, Інституті історичних досліджень при ЛНУ ім. І. Франка, архівні матеріали яких доступні в мережі Інтернет чи на факультетах університетів.

Окрім цього, потрібно зазначити, що існує низка проблем, які виникають у результаті передачі архівам усної історичних матеріалів. Однією з них стала недосконала система каталогізації інтерв'ю, через що виникають труднощі з пошуком потрібних джерел дослідниками. Головною проблемою опису та систематизації інтерв'ю є існування «карткової» системи, коли в архівах аудіозаписи розподіляють за жанрово-тематичним принципом, а транскрипції зберігаються окремо від відео чи/та аудіо. Виходом із цієї ситуації є можливість перейняти досвід західних колег: надати запитувачам доступ до текстового файлу з коротким змістом інтерв'ю, де фрагменти опису розмічено примітками, у яких указані теми, що порушені респондентом (із зазначенням часу розташування того чи іншого відрізка інформації). Безперечно, усі інтерв'ю потрібно внести до БД (бази даних) архіву, яка була б у вільному доступі в Інтернеті.

Найбільш болючою проблемою є фінансування архівних установ державою. Так, за підрахунками Державного архіву України на утримання однієї одиниці зберігання в Україні витрачається 8 грн. бюджетних коштів на рік [1], що становить лишень 30 американських центів або близько 1 злотого. Спільною для багатьох країн стала проблема збереженості усної історичних джерел [11]. Відсутність відповідних умов зберігання в непристосованих для цього архівах не тільки є причиною руйнування плівок та аудіозаписів, а й впливає на рішення працівників закладів відмовити в користуванні записами інтерв'ю запитувачам. Невирішеним є й питання формування системи поповнення архівів матеріалами усної історії. Неможливо не згадати й про те, що в Україні й досі є недосконалим закон про авторське право [8], через що часом інтерв'юери не заповнюють письмові угоди, у яких зазначаються умови використання записів. Це призво-

дить до публікації витягів або цілих інтерв'ю без дозволу наратора, що суперечить не тільки правовим, а й етичним принципам. Такі ситуації породжені непрофесійністю інтерв'юерів та автоматично переводять дослідження з *oral history* в Україні на аматорський рівень.

Можна говорити про те, що в країнах, у яких усної історичні дослідження розпочинаються пізніше, є проблеми зі зберіганням відповідних матеріалів (таким прикладом може слугувати Україна). На протигагу цьому, у багатьох країнах Західної Європи та Північної Америки наявні навіть спеціальні усної історичні архіви, наповнення матеріалами яких відбувалося шляхом передачі на держзберігання в муніципальні й центральні архіви. Так, у США з появою досліджень у галузі *oral history* усна історія розглядалася передусім як частина архівної справи [3, с. 4], що заповнює прогалини в джерельній базі, отже, питання архівації джерел стояло на першому місці.

Висновки. Отже, можна говорити про те, що в Україні є несформованою система передачі усної історичних джерел архівам. Таке становище пояснюється історичними та правовими передумовами, що склалися в державі. Лише невелика кількість архівів і музеїв має усної історичні колекції. Також існує комплекс питань, які виникають з архівуванням інтерв'ю: 1) проблема державного фінансування; 2) недосконала система каталогізації; 3) проблема збереженості усної історичних джерел у непристосованих для цього архівах; 4) відсутність механізму поповнення архівів матеріалами інтерв'ю; 5) необхідність корегування закону про авторське право.

Незважаючи на всі проблеми, які існують з архівуванням джерел, можна говорити про зростання інтересу до цієї дослідницької практики серед науковців, що в майбутньому порушить питання про архівацію матеріалів інтерв'ю.

Список літератури:

1. Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua/Archives/Arhivy-Ukr.php> (дата звернення: 24.03.2020).
2. Електронні путівники / Державна архівна служба України. URL: <https://archives.gov.ua/ua/%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%82%d1%80%d0%be%d0%bd%d0%bd%d1%96-%d0%bf%d1%83%d1%82%d1%96%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%b8/> (дата звернення: 24.03.2020).
3. Боровик М.А., Пастушенко Т.В. Усна історія: сучасність та перспективи в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 111. С. 4–6.
4. Грінченко Г.Г., Реброва І.В., Романова І.М. Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусі, Росії та України). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 172–187.
5. Смелянова Т.О. Концепт «незалежність» в аудіовізуальних документах ХХ–ХХІ століть (за документами ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного). *Архіви України*. 2016. № 3–4. С. 7–19.
6. Кентій А. Війна 1941–1945 рр. очима її учасників і очевидців (за документами ЦДАГО України). *Архіви України*. 2005. № 1–3 (256). С. 474–487.

7. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади. *Україна модерна*. 2007. № 11. С. 7–24.
8. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.
9. Старовойтов М., Рудзевич В. Огляд колекцій «усної історії» щодо найважливіших подій періоду Другої світової війни, зібраних Держархівом Луганської області. *Архіви України*. 2005. № 1–3(256). С. 488–491.
10. Стукалова О. Огляд фондів «усної історії» Державного архіву Херсонської області періоду Другої світової війни. *Архіви України*. 2005. № 1–3 (256). С. 491–493.
11. Томпсон П. Голос прошлого: Устная история / пер. с англ. Москва, 2003. 368 с.
12. Українська асоціація усної історії. URL: <http://oralhistory.com.ua/proekti/centri-uaui/> (дата звернення: 24.03.2020).
13. Шиманський А. Усноісторичні проекти в діяльності Меморіального музею «Територія терору». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 111. С. 56–57.

Hela O.M. THE ORAL HISTORY COLLECTIONS IN ARCHIVES AND MUSEUMS OF UKRAINE

The article gives an opportunity to learn about the features of availability and storage of the oral history collections in archives and museums of Ukraine, subjects of the interviews contained in these collections. It is established that only some museums, and archives in Ukraine have oral history collections. The reason for the lack of appropriate funds is the unformed mechanism for the transfer of oral sources to the archives, which is explained by the legal and historical background existing in the state.

In addition, the article highlights the issues that arise as a result, the transfer of appropriate collections to the archives, as well as possible solutions to these problems. These include an imperfect cataloging system, the problem of storing oral history sources in unsuitable archives, the lack of a mechanism for filling archives with interview materials, and others. Possible ways of solving the problem of updating the archives, and museums of Ukraine with oral history materials can be: adjusting the copyright law, increasing public funding, increasing interest in oral history among the public, involving archives and museums in their projects of researchers, students (within practice), familiarization and extrapolation of experience from other countries, etc.

Those interviews that are stored in museums and archives of Ukraine are devoted to topics prohibited in the Soviet Union: genocide, the Holodomor, various aspects of the national issue, the painful experience of citizens gained during the Second World War and others. The article demonstrates a comparison of situations with archiving of oral sources in the countries of Western Europe and North America. It is noted that the current problem of the lack of practices in the transfer of oral history materials to archives and museums are related to the relatively recent institutionalization of oral history in Ukraine. However, the active development and keen interest of researchers in oral history gives hope for the archiving of interview materials.

Key words: oral history collections, phonodocument, interviews, archiving, fund.